

АНГЛИС ТИЛИНДЕГИ “AND” БАЙЛАМТАСЫ ЖАНА АНЫН КЫРГЫЗ ТИЛИНЕ БЕРИЛИШ МААНИСИ

Бул макалада биз, “and” байламтасын жөнөкөй сүйлөмдөрдү тең байланыштагы сүйлөмдөргө бириктирүүсүн, анын тең байланыштагы сүйлөмдүн структурасындагы функциясын жана маанисин карап кетебиз.

Англис тилинде кеңири тараган жана эң көп колдонулуучу бириктиргич байламта болуп “and” байламтасы саналат. Ал жөнөкөй сүйлөмдө бир өңчөй мүчөлөрдү бириктирүүдө да, татаал сүйлөмдө жөнөкөй сүйлөмдөрдү тең байланыштагы сүйлөмгө бириктүүдө колдонулат.

“And” байламтасы структуралык жактан алганда жөнөкөй. Анын структуралык жөнөкөйлүгү, бул байламта аркылуу берилген байланыштар жөнөкөй, бири-бирине окшош экендигин билдирбейт.

“And” байламтасынын маанисин жана функциясын толук изилдөөдө, бул байламта аркылуу берилген маанилик мазмун абдан көп жана ар түрдүү болгондуктан, кээде аны кандайдыр бир алкактын ичине киргизе албай каларыбызды түшүндүк. Ал эми анын колдонулушу ушунчалык кенен болгондуктан, баардык тең байланышуудагы байламталардын ичинен эң көп колдонулганы болуп саналат.

В.В.Виноградов бул маселе боюнча төмөндөгүдөй айтат: «Простые, морфологические неделимые союзы в большей своей части переобременены значениями, круг отношений, выражаемых ими очень широк. Слабость лексического и морфологического веса таких слов компенсируется их семантической наружностью*». В. В. Виноградовдун жөнөкөй байламталарга берген мүнөздөмөсү англис тилинин “and” байламтасына да толугу менен шайкеш келет.

“And” байламтасынын функциялары, бириктирүүчү башка бардык байламталардай эле жөнөкөй сүйлөм ичинде жана татаал сүйлөм ичинде ар башкача болот. «При сочинении однородных членов основой их соединения являются их грамматическая и функциональная однородность, т.е. отнесенность к общему члену предложения, и их синтаксическая функция, как членов предложения*».

“And” байламтасы жөнөкөй сүйлөм ичинде, татаал тең байланыштагы сүйлөм ичиндегидей, ар түрдүү функцияны жана мазмунду бере албайт. Жөнөкөй сүйлөм ичинде “and” байламтасы сүйлөмдүн ар кандай мүчөсүн бириктирет. Бул учурда бириктирүүчү мамиле, бир өңчөй, окшош түшүнүктөрдү бүтүндүктүн байланыштыруучу идеяны алып жүрөт. Н. Гвоздев айткандай: «бир синтаксистик деталын көргөзүүчү катары кызмат кылат».

1. “He went into his own room and shut the door and stood looking around him”.

Ал өзүнүн комнатасына кирди жана эшикти жапты жана тегерегин карап турду.

2. “Empty and restless, he began to undress”

Ачка жана бир нерсеге кабатыр болуу менен ал чечине баштады.

3. “He had hoped to fall asleep, promptly and comfortably”

Ал бат жана тынч уктап калам деп ойлогон.

4. “ He ate and drank; and he wondered about in the chill rain thinking and thinking brooding and brooding

Ал тамак жеди жана суусундук ичти; жана муздак нөшөр астында ойлонуп жана ойлонуп жана ой жүгүртүп жана ой жүгүртүп каңгып жүрү.

“And” байламтасы менен келтирилген мисалдарда сөздөрдү тең байланыштагы сөз айкашына бириктирет: «went and shut and stood; empty and restless, promptly and comfortably, thinking and thinking» ж.б.

«Сочинительные словосочетания включаются в предложение не благодаря внутренней связи членов друг с другом, а благодаря связи всего словосочетания с каким либо третьим членом, поэтому мы говорим, что члены сочинительных словосочетаний употребляется в той или иной синтаксической функции не относительно друг друга, а относительно какого-либо третьего члена*». Башкача айтканда “and” байламтасы сүйлөмдүн бир мүчөсүн экинчисине байланыштырат жана ошол эле учурда аларды кандайдыр бир үчүнчү жакка байланыштырат. Биздин мисалдар да ушуну далилдейт: «went, shut, stood He; thinking and thinking» brooding and brooding wondered

«Есть разница в функции союзов, которые служат скреплением отдельных слов и однородных групп слов. Круг отношений, обозначаемых и выражаемых союзами при сцеплении «предложений» гораздо шире и разнообразнее, чем круг отношений, выражаемых союзами в сочетаниях внутри фразового типа*» - деп В.В.Виноградов жазат.

“And” байламтасы тең байланыштагы сүйлөмдө кандай функцияга жана мааниге ээ? – деген суроо туулат. Бул байламта тең байланыштагы сүйлөм ичинде кандай синтаксистик байланышты көргөзөт?

Жөнөкөй сүйлөмдөн сырткары тең байланыштагы сүйлөм ичиндеги “and” байламтасынын функцияларын жана маанилерин изилдөө бул байламтанын берген мааниси абдан кеңири экендигин, айрыкча көп колдонуларлыгын жана маанилик мазмуну ар башкача болгон сүйлөмдөрдү бириктире аларын көрсөтөт.

Каралып жаткан “and” байламтасынын жардамы менен бириккен сүйлөмдөрдөгү маанилик жана функцияналдык байланыштардын ар түрдүүлүгү, берилген байламтаны бул же тигил разрядка киргизүүдө кыйынчылыкты туудурат, бирок, биз “and” байламтасынын берген негизги функцияларын жана маанилерин тең байланыштагы сүйлөм ичинде карап кетүүгө аракет кылабыз.

I. “And” байламтасынын бириктиргич мааниси.

“And” байламтасы тең байланыштагы сүйлөм ичинде, бириктирүүчү идеяны алып жүрүүчү байламта катары кызмат кылат.

а) Бул типдеги сүйлөмдөр биринин артынан бири болуучу кыймыл аракетти, окуяны, көрүнүштүн жүрүш иретин көргөзө алат. Азыркы англис тилинде “and” байламтасы ушундай типтеги сүйлөмдөрдө көп кездешет. Бул учурда биригип жаткан сүйлөмдөрдүн тартиби окуялардын, көрүнүштөрдүн, кыймылдардын реалдуу жүрүш тартибин көргөзөт. Сүйлөмдүн мындай тибинде болуп жаткан кыймыл-аракеттин, окуянын, көрүнүштүн ортосундагы мезгил аралыгын көрсөтүшү мүмкүн, же кээде мезгил аралыгы көрсөтүлбөй да калат.

Окуянын, кыймыл-аракеттин ортолорундагы убакыттын көрсөтүлбөй калышы себеп жана натыйжанын негизинде болорун билдирет. Кээ бир учурларда себеп натыйжалык көрүнүш абдан даана байкалса, кээ бир учурларда көп байкалбайт.

5. “The meal came to an end at last, and Bosinney rose”

Түшкү тамак бүттү жана Босинни ордунан турду.

6. “He was bare footed and the dirty on his legs was streaked by rain”

Ал жыңайлак болучу жана жаандын суусу анын кир бутунан ылдый агып жаты.

7. “He said “yes” and she went on”

«Ал «ооба» деп айтты жана ал андан ары жөнөдү».

8. “The girl passed on, and Aunt Ann looked after her slim little figure”

«Кыз алдыга карай басты жана Энни таэжеси аркасынан кичинекей, арык фигурасын карап турду».

Келтирилген мисалдарда себеп-натыйжалык маани байкаларлык берилген эмес жана тең байланыштагы сүйлөмдөрдүн ортосуна эки түрдүү талкулоо берсек болот: кыймылдын тартиби жана себептин келип чыгуусу, бирок бул типтеги тең байланыштагы сүйлөмдөрдүн тартибин өзгөртүүгө болбойт. Себеби алардын тартиби кандайдыр бир деңгээлде себептен келип чыгат. Шарттуу жана анын өзгөрүлүшү тең байланыштагы сүйлөмдүн бардык коммуникативдик бирдигин, сүйлөм мүчөлөрүнүн бири-бирине

башка жактан байланыш мүнөзүнүн өзгөрүшүнө алып келет.

She went on and he said “yes”

Bosinney rose and the meal came to an end at last

Aunt Ann looked after her slim little figure, and the girl passed on.

Байланышкан сүйлөмдөрдөгү кыймыл-аракеттер, көрүнүштөр, окуялар ар кайсы мезгил ичинде жана кандайдыр бир деңгээлде болгондуктан, себеп, натыйжалуу, кыймылдын тартибиндегидей болгон сүйлөмдүн тартиби сакталат. Бул бизди мындай сүйлөмдөрдү өзгөртүү мүмкүн эмес деген жыйынтыкка келтирет. Келтирилген мисалдардагыдай сүйлөмдөрдө кыймыл-аракет окуянын жүрүшүнө жараша ар кандай мезгил аралыгында өтсө да бардык биригип жаткан сүйлөмдөрдүн грамматикалык берилиши бирдей (биз келтирген мисалдарда: Past Indefinite Tense). Бул жерден тең байланыштагы сүйлөмдөрдүн предикативдүү ядролорунун түзүлүш параллелеуму жөнүндө да айта кетсек болот.

Бул параллелизм предикативдүү ядролорду түзүүдө көрсөтүлбөстөн, биригип жаткан сүйлөмдөрдү түзүүдө гана көрүнөт. Бул сүйлөмдөр бирдей сандагы мүчөлөргө ээ, ал эми алардын орун алышы бирдей тартипти сактаган.

Биригип жаткан сүйлөмдүн сандык составы жөнүндө кеп кылганыбыз көпчүлүк учурда бул типтеги сүйлөмдөрдүн составында эки сүйлөм биригип жаткан тең байланыштагы сүйлөмдөр кездешет, бирок биригип жаткан сүйлөмдөрдүн потенциалдуу сан мүмкүнчүлүгү жогорулашы мүмкүн, б.а., бул учурда тең байланыштагы сүйлөмдүн структурасы ачык экендигин айта алабыз.

“And” байламтасы тең байланыштагы сүйлөмдүн бул тибинде сүйлөм ортосундагы байланышты жасоого чечүүчү фактор болуп эсептелинбейт, анын жоктугу байланыштын мүнөзүн өзгөртпөйт.

Сүйлөмдүн мындай типтеринде, бир кыймылдын соңунан экинчи кыймыл болуучу, мезгил аралыгынын так көрсөткүчү бар учурлар көп кездешет. Байланыш мезгилин мүнөздөгөн, мындай көрсөткүчтөр төмөнкү сөздөр жана сөз айкаштары болуп саналат. Then, finally, in a moment, after a minutes, after that, after a minutes, then suddenly, soon, soon after wards

9. “Carefully he put his gift into the pocket of his coat and then he walked home fast”

Ал пальтосунун чөнтөгүнө өзүнүн белегин кылдаттык менен салды жана үйүн көздөй тез жөнөдү.

10. “Something very soft and light and chill touched my hand for a moment and ceased to be, and then a thing, a little white speck, drifted toward a shadow”

Жумшак, жеңил жана муздак бир нерсе көз ирмемге менин колуна тие калды (да) жана жоголуп кетти жана анан ак такка окшогон бир нерсе көлөкөнүн аркасына кирип кети.

11. “The first question of course was how to get dry again: they had a consultation about this, and after a few minutes it seemed quite natural to Alice to find herself talking familiarly with them”.

Албетте биринчи маселе кийимдерди кантип кургатуу болучу, алар дал ушуну талкуулап жатышты жана бир нече минутадан кийин Алисага алар менен эски тааныштай сүйлөшүп турушу адаттагыдай эле сезилип жатты.

12. “He sat for a moment looking at the math and, then suddenly he put his arms across and laid his head down on the top of them”

Бир нече убакыт ал математика окуу китебин карап олтурду жана анан бир убакта колдорун кайчылаштырып жана ага башын койду.

13. “The receding footsteps of the speaker were heard; and in another minute the form of Mr. John Dawkins’ appeared”

Сүйлөп жаткан адамдын узап бара жаткан кадамы угулду жана минутадан кийин мистер Джон Даукинстин фигурасы пайда болду.

Үзгүлтүксүз, жылма өтүүчү жана убакыттын такталышын талап кылбаган кызматты аткаруучу then тактоочу көп кездешерин белгилей кетишибиз керек. Мезгилдик факторго

жалпы көрсөткүч катары болуу менен ал көпчүлүк учурда and байламтасы менен чогуу кездешет.

Берилген типтердеги тең байланыштагы сүйлөмдөр байланышып жаткан сүйлөмдөрдүн орун алмашуу мүмкүнчүлүгү жөнүндө кеп болушу мүмкүн эмес. Экинчи сүйлөмдүн аныкталган ордун сүйлөмдө мезгилдик мазмунда берилген элементтер көргөзөт.

Мезгилди көргөзүүчү тең байланыштагы сүйлөмдөрдүн сандык составынын потенциалы жөнүндө кеп кылганыбызда, анын структурасынын жабык экенин белгилей кетишибиз керек, башкача айтканда, тең байланыштагы сүйлөмдөрдүн составына кирүүчү ченелүү сандыгы (эки сүйлөм) жөнөкөй сүйлөм болушу керек.

Бул типтеги биригип жаткан сүйлөмдөрдө грамматикалык чак бирдей. Жай сүйлөмдөрдө көпчүлүк учурларда Past Indefinite Tense колдонулат.

14. There was a short stiff silence and then he turned to go out of the room.

Кыска тычсызданган жымжырттык болду жана анан ал комнатадан чыгып кетүү үчүн бурулду.

Мисал келтирилген бардык байланышкан сүйлөмдөрдө Past Indefinite Tense чагы колдонулган. Эгерде автор биринчи жана экинчи кыймылдардын ортосундагы мезгил айырмачылыгын көргөзгүсү келсе, анда биригип жаткан сүйлөмдөрдө ар башка грамматикалык чактар колдонулат (Past Perfect Tense, экинчисинде Past Indefinite Tense).

15. “The guest had arrived before the rain began to fall, and they were how assembled in the chief, or living room”

Коноктор жаан баштала электе келишти жана азыр имараттын негизги же конок бөлмөсүндө чогулушту.

16. “They had spread blankets over the grass everywhere round small wood fires, and now they sat gazing back at the valley”.

Алар оттун тегерегине ар кайсы жерге чөптүн үстүнө одеяланы жайышты жана азыр алардын барысы өрөөндөн көзүн албай карап олтурушту.

Байланыштын мындай мүнөзү боюнча биригип жаткан сүйлөмдөрдө, кыймыл аракеттердин мезгилдик тартибин көргөзүүчү элементтерди, биз татаал сүйлөмдөн сырткары татаал синтаксистик бирдикте деле кездештире алчу фактыны белгилей кетишибиз керек.

Then, and then, after a minute, after that жана башка сөздөр жана сөз айкаштары өзүнөн соң, кийинки менен байланышты көрсөтүү менен жаңы сүйлөмдү же жаңы абзацты деле баштап кете алышат.

17. “He sat for a while heavy with depression and poking his pencil into the desk blotter. Then he pushed his chair back suddenly and stood up”

Ал бир нече убакытка чейин ойлонуп отурду да жана карандашын сумкага салып койду. Андан кийин күтүлбөстөн столун артка жылдырды жана ордунан турду.

18. “After that, he dug his pajamas out of his closet where they were unaccountably resting on the floor, and finished undressing”

Андан кийин, пижамасын шкафтын ары жагында полдо чачылып жаткан кийимдеринин арасына ыргытып жиберди да жана чечингенин токтотту.

19. “And then, he lost the cap of his toothpaste tube down the drain pipe.”

Жана андан кийин тиш жуугуч пастасынын капкагын канализация трубасына түшүрүп жиберди.

Сүйлөмдүн ичинде бул мезгилдик элементтердин болушу, сүйлөмдөрдүн ортосундагы бекем байланыштыкты көргөзөт, бирок татаал сүйлөмдүн составындагы сүйлөмдөрдүн ортосундагы байланыш менен синтаксистик бүтүмдүн составындагы өз алдынча сүйлөмдөрдүн ортосундагы байланыштын көптөгөн окшоштуктары бар экенин эске салып кетишибиз керек.

II. «And» байламтасы байланыштыргыч мааниде колдонулган учурдагы сүйлөмдөр, кыймыл аракеттер, көрүнүштөр, фактылар, окуялар бир мезгилде же бир мезгил аралыгында болгон сүйлөмдөрдү бириктирүүдө колдонулат.

20. The evening was fast closing in and from time to time he turned the whites of his eyes restlessly and impatiently towards his father

Тездик менен кеч кирип келе жатты жана маал-маалы менен тынсыздануу жана чыдамсыздык менен көзүнүн каректерин атасын көздөй буруп жатты».

Келтирилген мисалда Past Continuousдун тең байланыштагы сүйлөмдүн биринчисинде колдонулушу, ал мезгил ичинде экинчи андан кыска кыймылдын өтүшүн түзүүчү, созулган кыймылдын фонун түзөт. Бул мисалда бир канча кыска кыймылдын кайталанышы лексикалык жактан time to time деген сөз айкаштын жардамы менен билдирилген. Тең байланыштагы сүйлөмдүн экинчисиндеги бир канча ирет кайталанылган кыймыл менен биринчидеги созулган кыймылдын байланышы, бир мезгилде өткөн эки кыймылды түшүндүрөт.

Ушундай эле сүрөттү байланышып жаткан экинчи сүйлөмдүн составын, мезгил багынынкы сүйлөм түзгөн учурда да көрсөк болот.

21. “I took three steps from the verandah toward Cavor’s house, and even as I did so came the wind”.

«Мен верандадан Кевердин үйүн көздөй үч кадам жасадым, дал ошол мен баскан учурда шамаал болду».

22. “At the little lady’s command they all three smiled, and while they were smiling Soames Forsyte said....”

«Кичинекей лединин буйругуна ал үчөө тең күлүштү жана алар күлүп жатышканда Сомс Форсайт мындай деп айтты.....»

Байланышып жаткан экинчи сүйлөмдүн составында мезгил багынынкы сүйлөмдүн болушу маанилүү ролду ойнойт. Ал өзүнүн мазмуну менен, байланыштагы биринчи сүйлөмдөгү ойду кайталап кетет.

..... They all three smiled; and were smiling ...

I took three steps And as I did so

Багынынкы сүйлөм, байланыштыгы биринчи сүйлөмдөгү ойду кайталоо менен анын бүтүп калышына жол бербестен, андагы ойду улантат. Бул жол менен байланышып жаткан сүйлөмдүн мезгилдеш экендиги тууралуу ой туулат. Мезгил багынынкы сүйлөмдү алып салуу менен кыймылдын мезгилдештиги жоголот.

“I took three steps from the verandah toward Cavor’s house, and came the wind”

“At the little lady’s command they all three smiled, and Soames Forsyte said....”

And байламтасы менен байланышкан бул типтеги сүйлөмдөрдө, сүйлөмдүн тартибинин сакталышы байкалат. Эгерде, фон катары (созулган кыймыл катары) созулма чактын бири колдонулса (Past же Present Continuous), анда бул чакта колдонулган сүйлөм жөнөкөй чакта турган сүйлөмдүн алдында турат. Мезгил багынынкы сүйлөм колдонулган учурда, бул мезгилдик сүйлөм ар дайым байланыштагы биринчи сүйлөмдөн кийин турат да жана байланыштагы экинчи сүйлөмдүн алдында колдонулат.

Мындай сүйлөмдүн потенциалдуу сандык составы тең байланышууда экиден ашпайт, башкача айтканда, тең байланыштагы татаал сүйлөм мүчөлөрүнүн орун алмашуусу эч мүмкүн болбогон жабык структурада болорун айта кетүү керек. Бул типте байланышкан сүйлөмдүн предикативдүү ядросу белгилүү бир эреженин негизинде түзүлөт: тең байланыштагы сүйлөмдөр гана катышса (20-мисал) биринчисинде предикативдүү ядро созулма чактын биринде турган болот да, экинчиси жөнөкөй чакта колдонулат. Эгерде, тең байланыштагы сүйлөмдүн составында мезгил багынынкы сүйлөм болсо, анда предикативдүү ядро экөөндө тең бир грамматикалык чакта (жөнөкөй чактын биринде) колдонулат. And байламтасы тең байланыштагы сүйлөмдөрдүн мүчөлөрүнүн ортосунан орун алат да, тең байланыштагы сүйлөмдөрдүн орун алмашуусу мүмкүн эмес болот.

III. “And” байламтасы, байланыштыруу маанисинде колдонулуу менен биринчи байланыштагы сүйлөмдүн бир мүчөсүнүн мазмунун ачуучу сүйлөмдү киргизет. Бул And байламтасына тиешелүү белгилүү бир мүнөздүн бири. And байламтасы менен киргизилген сүйлөм биринчи сүйлөмдүн бир сөзү же сөздүн группасына караштуу

болот жана ал сөздүн (же сөздүн группасын) мазмунун ачуу үчүн кызмат кылат. Биринчи сүйлөмдөгү маалыматты толуктоо жана тактоо менен сүйлөмдүн толук мазмунун толук ачып берет.

Мындай сүйлөмдөрдө өзүнчө сөздөрдүн, шилтеме, суроолуу эмес ат атоочтордун, белгилүү артиклдин колдонулушу «бекемдөөчү» конструктивдүү ролду ойнойт. Айтылыштын бир бөлүгүндө болуу менен, бул элементтер андагы экинчи бөлүктү «көргөзүшөт».

Бул жерде тең байланыштагы сүйлөм мүчөлөрүнүн ортосунда, бекем байланыш бар экенин белгилей кетүү керек. Себеби байламта менен катар эле, бул сүйлөмдөрдө, бир коммуникативдүү бирдикти пайда кылуу менен тең байланыштагы татаал сүйлөмдөрдүн мүчөлөрүн бириктирүүгө жардам берүүчү элементтер бар.

23. “There was a big bronze clock on the narrow mantel ledge and next to the clock was a small package, wrapped in tissue paper and tied with green string” Каминдин ичке кашегинде чоң коло саат турат жана сааттын жанында жука кагазга оролгон жана жашыл боо менен байланган кичинекей таңгак жатат.

24. “The window at which I worked looked over the skyline of this crest, and it was from this window that I first set eyes on Cavor”

Мен иштеп жаткан терезеден дөбө кыркалары көрүнүп турган жана дал ушул терезеден мен Каверди биринчи жолу көрдүм.

25. “By this act he had at once assumed an isolated position..., and this isolation had slowly and surely undermined a spirit perhaps better and commonly endowed with caution”

Бул кылганы менен ал обочолонгон жагдайды ээледі жана бул обочолоо акырындык менен бирок ишеничтүү анын кайратын кайрап жатты, балким жаратылыш кылдаттыкты берген адамдыкынан да тезирээк болуп жатты көрүнөт.

26. “The spirit of contradiction was strong in Mr. Grinwig’s brest at the moment; and it was rendered stronger for his friends confident smile”

Ошол моментте мистер Гринвичтин ичинде жини кайнап турган (ага каршы туруу сезими күчтүү болуучу) жана ал досунун өзүнө ишенип одурайган жылмайуусу ого бетер күчөдү.

Байланыштын ушундай түрү англис тилине мүнөздүү келет жана байланыштыргыч мааниси менен аны башкалардан айырмалоо аркылуу, өзү кандайдыр бир белгиге жана өзгөчөлүккө ээ болуп турат. Байланышып жаткан сүйлөмдөрдө бир гана сөздөрдүн группасынын кайталанып турушу көбүрөөк мүнөздүү болуп саналат. Ал 23, 24 мисалдарда төмөнкү сөздөрдүн кайталанышы менен байкалат. a clock- the clock; the window- this window

Эгерде, байланыштагы биринчи сүйлөмдө белгисиз артикл колдонулса, экинчисинде, кайталанып жатканында, белгилүү артикль колдонулган: a clock- the clock, эгерде биринчи сүйлөмдө белгилүү артикль колдонулган болсо, экинчисинде тактоо иретинде шилтеме ат атооч менен берилген (кээ бир учурда белгилүү артикл эле кайталанып колдонулат): the window- this window, же белгисиз артикль белгилүү артиклди өткөрүү менен шилтеме ат атооч менен түздөн-түз эле алмашып калат: an isolated position-this position.

Сүйлөмдөгү бул элементтер структуралык жана байланыш жактан мүчөлөрдүн ортосундагы маанилик бекем байланышты көргөзөт жана негизги байланыштыргыч элемент and байламтасы менен катар эле сүйлөмдөрдү бириктирүүчү маанисинде кызмат кылат.

Сүйлөмдүн мындай тибинде биринчи сүйлөмгө тиешелүү сөздөрдүн бир чоң группасы экинчисиндеги it ат атоочу менен алмаштырылат жана шайкеш келет: (26-мисал): The spirit of contradiction was strong..... and it was rendered stronger ...

Тең байланыштагы татаал сүйлөмдүн экинчи бөлүгүндөгү байланыштын ат атоочтук көрсөткүчү биринчи бөлүксүз эч кандай түшүнүктү бере албайт. Экинчи жактан алганда, бул конструкциянын экинчи бөлүгү биринчи бөлүктү тактаган кошумча маалыматты

берет.

Тең байланыштагы сүйлөмдүн биринчиси менен болгон катыштык, байланыштагы экинчи сүйлөмдө жалпылаган бир канча сөз менен берилиши мүмкүн:

27. “She owned three canaries; the cat Tommy and half a parrot – in common with her sister Hersen; and these poor creatures unlike human beings attached themselves to her passionality”

Анын үч үй жаныбары бар болучу, Томми мышыгы жана Эстер эжеси экөөнө тиешелүү болгон жарым тоту куш; жана бул байкуш жандыктар ага адамдардан да башкача байланып калышкан эле. three canaries, the cat Tommy and half a parrot - these poor creatures

Бул учурда and байламтасынын колдонулушу менен катар, эки сүйлөмдүн ичиндеги кандайдыр бир сөздөрдүн группасынын катыштыгынан, биригип жаткан бөлүктөрдүн ортосундагы бекем байланыштык байкалып турат. Тең байланыштагы экинчи сүйлөмдүн өз алдынчалык касиети азыраак болот.

Тең байланыштагы сүйлөмдөрдүн мүчөлөрүнүн орун тартиби байланыштын бул тибинде катуу сакталат. Себеби, биринчи жактан сүйлөмдүн экинчиси (эгерде экөө гана болсо) өзүнүн алдында турган сүйлөмдүн мазмунун ачып берүү үчүн кызмат кылат жана айтылыш мазмуну боюнча биринчи орунду элей албайт, жөн гана айтылган ойду аяктай алат.

Тең байланыштагы сүйлөмдөрдүн потенциалдуу сандык составы чектелүү болбойт, бирок катыштык элементтерди камтыган (кайталаныш, ат атооч ж.б) сүйлөмдүн орду, байланышып жаткан сүйлөмдөрдүн иретинде ар дайым аягында, жыйынтыктоочу катары болот. Башкача айтканда, бул жерде тең байланыштагы татаал сүйлөмдөрдү ачык структурада деп айтсак болот.

IV. and байламтасынын, байланыштыргыч мааниде колдонулушу менен пейзажды, жаратылыштын көрүнүштөрүн, жагдайды, каармандардын сырткы келбетин жана башкаларды сүрөттөөчү бөлүк катары кызмат кылат.

Бул учурда and байламтасы логикалык жактан жана ырааттуулук менен, өзүнчө сүрөттөрдүн жана жаратылыштын көрүнүштөрүн, каармандардын сырткы келбетин, ал абалды, жагдайды жана башка сүрөттөгөн сүйлөмдөрдү бириктирет.

Биринчи эки (же андан көп) тең байланыштагы сүйлөмдөр асиндетикалык жактан байланышкан болот жана бүтүрүүчү гана сүйлөм and байламтасы менен биригет. And байламтасы сүйлөмдүн аяктоочу сүрөттөөнү берет жана «бүтүрүүчү» катары атала алат.

28. “It was evening, the sun had set, and the stillness of the twilight was upon everything”

Кеч болучу, күн эчак олтурган жана күүгүмдүн жымжыртыгы бардык жерди каптаган.

And байламтасы менен байланышкан, эки компоненттен туруучу сүйлөмдүн тартиби да мүнөздүү.

29. “The pair of legs that carried him were reekety, and there was a bias in his gait which inclined him somewhat to the left of the straight line”

Аны кармап турган эки буту кыйрандап араң турган жана анын басыгында сол жакты көздөй кыйшайуу бар эле.

30. “The scanty parish dress, the livery of his misery, hung loosely on his feeble body; and his young limbs had wasted away like those of an old man”

Кебетеси кеткен кийим - жакырчылыктын кийими - анын арык денесинде салаңдап илинип турду жана анын жаш денеси абышканыкындай жүдөгөн болучу.

31. “Spiders had build their webs in the angles of the walls and ceilings; and sometimes the mice would scamper across the floor”

Жөргөмүштөр бурчтарга, дубалдарга жана үйдүн төбөсүнө желе тартышып жана анда мында полдо чычкандар октой атылып чуркап жүрүштү.

Эгерде, тең байланыштагы татаал сүйлөм эки же андан көп мүчөлөрү,

асендетикалык жактан байланышкан конструкцияда болуп, акыркы бүтүрүүчү гана бөлүгү and байламтасы менен берилсе, анда сүйлөмдүн ийкемдүү (сүйлөмдөрдүн тартибин өзгөртсө боло турган) деп айта кетсек болот. Бирок, and байламтасы менен берилген сүйлөм дайыма аяктоочу болушу керек да, байламтасыз байланыштагы калган сүйлөмдөр гана ордун алмаштыра алат.

Бул өңдөнгөн бардык сүйлөмдөрдүн and байламтасы менен байланышуусунда татаал сүйлөмдүн мүчөлөрүнүн орун алмашуусу мүмкүн; ал байланыш мүнөзүн өзгөртүүгө алып келбейт жана бардык айтылыштын мазмунун бузбайт. 29-мисалда: “His young limbs had wasted away like those of an old man, and the scanty parish dress..... hung loosely on his feeble body.

Сүйлөмдүн мындай тибинде тең байланыштагы сүйлөмдүн мүчөлөрүнүн ортосундагы анча бекем эмес байланышты көргөзүүчү структуранын ийкемдүү экенин айта кетүү керек. Мындай типтеги тең байланыштагы татаал сүйлөмдөрдүн потенциалдуу сандык составы чектелүү эмес, бирок тең байланыштагы татаал сүйлөмдөрдүн составында эки компонент кезигүүчү учурлар көп кездешет. Байланышып жаткан сүйлөмдөрдө грамматикалык чактардан колдонулушу окуянын, кыймыл аракеттин реалдуу логикалык берилишине шайкеш келет.

Биз and байламтасын, анын негизги бириктирүүчү маанисинде колдонулушун карап кеттик да, бириктирүүчү идеясын көргөзүүчү катары and байламтасына мүнөздү деп эсептеген учурларды анализдеп кеттик. Бирок, and байламтасынын маанисине мүнөздүү болгон бул учурда да, кандайдыр бир алкактын ичиндеги классификацияны дайыма сактабаган көп кырдуулук сакталат. Ошондуктан, биз бул учурдагы көбүрөөк кездешүүчү структуралык жана маанилик мүнөздү алдык. And байламтасына мүнөздүү болуп төмөнкү көрүнүштөгү сүйлөмдөрдүн байланышы саналат:

а) кыймыл-аракет, кубулуш, окуя, факты биринин аркасынан бири боло турган бир убакта өтөт.

б) and байламтасы менен берилген сүйлөм, сүйлөмдүн бир мүчөсүн ачып берет.

в) пейзаж, сырткы көрүнүш, жаратылыш көрүнүшүн жана башкаларды сүрөттөө киргизилет.

And байламтасынын бириктирүү мааниси тууралуу жогоруда айтылгандын барысы, мындай типтеги сүйлөмдөргө төмөнкү белгилер мүнөздүү деп жыйынтык чыгарып кетүүгө мүмкүнчүлүк берет:

1. Тең байланыштагы татаал сүйлөмдөрдүн компоненттеринин белгиленген тартиби сакталат («г» пунктагы кээ бир учурларды эске албаганда).

2. Тең байланыштагы сүйлөмдүн предикативдүү ядролорунун кандайдыр бир түзүлүш параллелизми жана көпчүлүк учурларда алардын түзүлүшүнүн шарттуулугу байкалат (грамматикалык чактардын формалары).

3. Тең байланыштагы сүйлөмдөрдүн түзүлүшүнүн параллелизми.

4. Көпчүлүк учурда and байламтасы менен катар эле, тең байланыштагы татаал сүйлөмдөрдүн ортосундагы байланышты аткаруучу элементтер болот (сөздөрдүн кайталанышы; жактама, шилтеме ат атоочтордун анаформикалык колдонулушу ж.б.).

5. Алынган типтеги тең байланыштагы сүйлөмдөрдүн сандык составы потенциалдуу жактан бирдей болбойт. Мындай типтеги татаал сүйлөмдөр бир же бир нече жөнөкөй сүйлөмдөрдөн турат. Эки компоненттен туруучу сүйлөмдөр көбүрөөк кездешет.

Бириктирүү маанидеги and байламтасы менен байланышкан сүйлөмдөрдү ийкемдүү эмес, ачык структурадагы сүйлөмдөр деп атап кетсек болот.

Адабияттар

1. Попова И.А., Сложносочиненное предложение в современном русском языке. - М., 1950. С. 358.

2. Гвоздев Н., Современный русский литературный язык. -М., 1968, с. 131.
3. Бархударов Л.С. Структура простого предложения современного англ. языка. - М., 1966, ст.33.
4. Виноградов В.В., Русский язык раздел III, союзы. -М-Л., 1947.